

הילכו שניים יחדיו? בן ציון כ"ץ כידיד וכמניח יסודות לביוגרפיה של שאול טשרניחובסקי

עידו בסוק

עיתונאי בעל אחריות ציבורית-לאומית

במאמר זה אעסוק במערכת היחסים בין העיתונאי הנודע שהיה גם חוקר וממאריסט פורה, בן ציון כ"ץ (1875-1958), לבין המשורר הגדול. טשרניחובסקי היה דמות מרכזית בחייו של כ"ץ, ספק גיבור תרבות נערץ ספק בן טיפוחים הזקוק לסייע ולתמיכה כמעט מתמידים. הוא מופיע תכופות בזיכרונותיו, שהתפרסמו בעיתונים ובכתבי עת שונים בעברית ובאידיש (הצפירה, מארגן זשורנאל האמריקני ועוד), ולוקטו ונערכו בספרו זיכרונות,¹ העוסק בעלילות חייו עד לעלייתו לארץ ב־1929 ובנוסח המורחב של זיכרונות אלה, העוסק גם בשנותיו בארץ, על עיתונים ואנשים.² כ"ץ פרסם מאמרים על טשרניחובסקי כשמלאו למשורר שישים שנה, כשמלאו חמישים שנה להופעת שירו הראשון,³ וכן במותו של המשורר.⁴ אבל תרומתו העיקרית לחקר הביוגרפי של טשרניחובסקי היא סדרה של 27 מאמרים או פרקים, "על חיי שאול טשרניחובסקי", שהחל לפרסם בתדירות כמעט שבועית ב־7 בינואר 1944, קרוב לשלושה חודשים לאחר פטירתו של המשורר בירושלים. הפרקים ראו אור בשבועון התל־אביבי הזמן, שהקימו כעין המשך לעיתון העברי החלוצי שיצא בעריכתו בפטרבורג ובווילנה באותו שם בשנים 1903-1915 (לא ברציפות, ותקופות מסוימות בשם הד הזמן).⁵ הידידות הממושכת בין כ"ץ לטשרניחובסקי איננה מובנת מאליה. מלבד שנת לידתם המשותפת, 1875, לא היה דבר ברקעם התרבותי ובתכונותיהם שהיה עשוי לקרב אותם לקשר הדוק כל כך לפחות מבחינתו של כ"ץ, שכן רגשותיו של טשרניחובסקי כלפי ידידיו או מי שראו עצמם ידידיו הם עניין לעצמו.⁶

כ"ץ נולד בעיירה קטנטנה, דוֹיג,⁷ בדרום מזרח ליטא (אז חלק מהקיסרות הרוסית), והיה נכדו של ראש ישיבה ידועה בווילנה ('רַמְיִילֶס' – כנראה על שם המיסד, ר' מיילא) ובנו של מי שניהן כרב העיירה ארבעים שנה. הוא בא אפוא מקרבה ממש של יהדות ליטאית למדנית, נער שמילא כרסו ש"ס ופוסקים וכתב בעניינים תורניים עד שיצא אל הערים הגדולות של רוסיה (פטרבורג, ורשה, וילנה, מוסקבה) ואימץ לעצמו אורח חיים חופשי יותר, מבלי לייחס, כך נראה, לתמורה שחלה בו משמעות מופלגת של מרד או מהפכה.⁸ טשרניחובסקי היה, בעיני כל מי שכתב עליו בתקופתו ובעיני

עצמו, היפוכו הגמור של כ"ץ: הוא היה בן ליהדות כפרית באזורי "נובו רוסיה" שבשולי תחום המושב, יהדות ששמרה על קשר למסורת ולאורח חיים דתי, אך הייתה רחוקה מלמדנות ומוטמעת הרבה יותר באורח החיים הרוסי־אוקראיני שסביבה ובלשון הרוסית.⁹ ידיעותיו של טשרניחובסקי בתלמוד ובעברית שמעבר ללשון המקרא היו מוגבלות ושאלות ברובן, כך נראה, מכלי שני – מילונים, לקסיקונים, לקטים שונים. עיקר חינוכו היה בבתי ספר רוסיים ולאחר מכן באוניברסיטאות במערב. תרומה מרכזית של טשרניחובסקי לתרבות העברית־ציונית של תקופתו הייתה בפתירתה אל סוגות, אל תכנים ואל דרכי ביטוי אירופיים, ובעיקר אל האפיקה (שירות סיפוריות, לרוב שירות גיבורים) הקדומה או הכעין־קדומה – היוונית, הבבלית, המצרית, הסקנדינבית. ספק רב אם הנימות האנטי־דתיות וההפיר־חילוניות של המשורר קסמו לכ"ץ, ששמר כל חייו על השקפות שמרניות ולאומיות. יתר על כן, כ"ץ לא היה איש ספרות ממש. כרבים מבני תקופתו, שהוקירו את ערכה התרבותי של השירה, הוא ראה בה בעיקר אמצעי להבעת רעיונות לאומיים או חברתיים. טעמו והבנתו בספרות לא הלמו כלל את דקויות תפיסתו של טשרניחובסקי ואת עולמו הפנימי.¹⁰

את הטעם לדבקותו של כ"ץ בטשרניחובסקי ולנכונותו לפעול למענו, לחיזוק פרנסתו ולהוצאת כתביו יש לחפש, על כן, בדימוי העצמי של האיש המוקרן בזיכרונותיו. על פי תיאורו הוא עמד בחזית המאבקים השונים של העם היהודי ברוסיה הצארית, ולאחר מכן גם בשנות המהפכה הבולשוויקית ומלחמת האזרחים: הקמת עיתונים וכתבי עת בעלי רמה ומעודכנים מכלי ראשון בעברית ובאידיש, עיתונים החותרים בגלוי להשגת זכויות אזרח מלאות ליהודי רוסיה; מאבק בפורעים בעת הפוגרומים של 1903-1905;¹¹ סיוע מתוך בקיאות במקורות היהדות לעורכי הדין שהגנו על מנדל בייליס בעלילת הדם הידועה כמשפט בייליס;¹² עשייה נמרצת לקיומה של עיתונות עברית ואידית (העם, פעטראַגראַדער טאַגבלאַט) במהלך מלחמת העולם הראשונה, עת הפרסום באות עברית נחשד שהוא משמש לצורכי ריגול.¹³ בפעילותו בשנים אלה ואחריהן בלטה דאגתו לתרבות העברית הנולדת ושותפותו במפעלים שנועדו להביא לפריחתה – בהגות, במחקר, ביצירה ספרותית ובכתיבה עיתונאית. שותפות זו היא שהביאה אותו לראשונה לבקר בארץ

בפעם יריתם, והחזתם-החבר שקבל את הספרים במחיר שזה.
 בית-הוצאה-ספרים עברי אין לו כטובן לקנות לשוק גדול כבית הוצאה ספרים
 לועזי, אבל הוצאת שטיבל סתפקת בטובת: חבו לנו רק ארבעים חברים-חוזרים,
 והוצאת הספרים תתחבב באופן רצוי. חסן שכן החברים בצד: הם מקבלים את כל
 הספרים שיצאו בהנחה בה ארבעים אחוז מן המחיר שיקצב לכל ספר וספר. כל החוזם
 על הספרים החוזרים, והוסרים לצאת בטכום של שנים עשר דולר וחצי, יקבלם בשבעה
 דולרים וחצי.

ואלה הספרים הנמסרים לדפוס:

- א) התקופות ליד וילה, שני כרכים גדולים, בן שלשים ושנים גלינות כל כרך.
 בהם יבואו דברי ספור וסירה, אמרי טרע טקוריים וטורגמים.
- ב) אייליאט של הזמרוס. תרגם מן המקור היוני שאל שטרני-חובסקי.
- ג) ספרי אפלטון: גורגיאט. תרגם מן המקור היוני לר צבי דינדרוק.
- ד) כתבי שפינוזה. תרגם מן המקור הרוסי והולנדי לר י. זנה.
- ה) יוסף כנגד אפיון. תרגם מן המקור היוני לר י. ג. שחזובי לל.
- ו) סחור הקץ, רומן טקורי גדול מתקופת הרביבולוציה הרוסית מאת ה. חזו.
- ז) החברה המדינית בישראל בחקופת הקראל. מאת לר ש. ברנפלד.
- ח) גולת ונכר. מחקר היסטורי-סוציולוגי בשאלת גורל ישראל בשני כרכים
 מאת לר יחזקאל קויפמאן.
- ט) חורבן היהודים בגליציה. מאת ש. אג-סקי לל. תרגם סכה-יד ש. צ'צ'ירוב.
- י) אמרי יו צונץ. תרגם לר יהודה קויפמאן.
- יא) אורשריפט של אברהם גייגר. תרגם ברוך קרופניק.
- יב) המיסחורין העברי מאת לר ש. א. הורביץ.
- יג) הערוקים והפרושים. מאת בן-ציון לל.
- יד) כטו כן מוטרם אנהו לדפוס מבחר תרגום שטפיר, ובשנה הראשונה יודסס
 יוליוס קיטל, תרגם אפרים א. ליסיצקי.
- טו) סקפיר. תרגם שאל שטרני-חובסקי.
- טז) הסוחר מוניציה תרגם ש. הלקיין.

כלל הודים לגורל הספרות העברית.

על החית, הוצאת שטיבל והחזרתה.

ודאי ידוע לקוראים העברים בפרץ ובחיל דבר הספר, שכבר על הוצאת שטיבל,
 זה בית הוצאת-הספרים היותר גדול שקם לנו מיום היות ספרות עברית.
 בית-הוצאת צעיר לימים ורב-מעשים זה הספיק לתעשר את ספרותנו העברית
 באוצר גדול מישיפותו של יפה, ונגם בספרי טרע טקוריים וטורגמים, כעשר שנים
 החקיים בית הוצאת-ספרים זה על ידי תהון התצום והעמל הרב בלי קץ, שהשקיע בו
 מיסר התוצאה. לראובנו ולחריפתו לא נפאחו בינינו אנשי-הפעל, שבאו בשעת הספר
 לעזר לתוצאה-ספרים גדולה זו, שיש בה טבום מפעל לאומי שטרלגת ראשונה. אולם
 מסיסר א. י. ש. ס. ב. ל. - ידיו לא רפו, והוא נכון להביא עוד קרבנות לחתים
 הספרות העברית, אם אך יבואו הטרטאנינים בגורל הספרות העברית לעזר.
 מר י. א. ש. ס. ב. ל. מסר לנו, החתומים טמה, כל כחבי מיד המרובים שיצגם
 באוצר הוצאת הספרים שלו, והסיל עליו לנחשיבה לחחיה, קשה היה לנו לקבל על
 עצמנו אחייות כזו, אבל יחד עם זה טאננו שאין לנו רשות מוסרית להבסל היטבה.
 ידענו, כי אברן בית-הוצאת-ספרים זה הוא עלבון לאומי ותורת עניוה לתרבות
 העברית. בקשנו ומצאנו חברים למפעלנו ובעזרתם עלה בידינו לבסס את הוצאת הספרים
 על יסוד נכון. נוסדה בברלין חברת בשם הוצאת א. י. ש. ס. ב. ל., בהנהלתו
 של הסריל הידוע מר ב. נ. ד. ס. כ. ח. (פעל ה"ילקוט") ונהחשחוחו של ה"יר ש.
 רבאיוביץ (סיסר, עינוח). וכך נגשת הוצאת שטיבל אל העבודה בחוספת מרין
 והקחו. אולם כדי שיתיה בית-הוצאת-ספרים זה חי נושא את עצמו וטורג גם בפני
 רוח שאינה טעויה, זקוק הוא לסייע טער תקתל העברי. ח. ח. ס. י. ס. - ח. ב. ר. י. ס.
 ל. ת. ו. צ. א. ת. ש. ס. י. ב. ל. ד. ר. ו. ש. י. ס. ל. נ. ו. בגרמניה, לשלל קיסוה הרבה
 תברות השבוות של החוטי-ספרות, ספונות חברים למאות ולאלפים, שהגיעו לידי טרדגת
 גדולה של גידול והתחחות, וכל חוזם לאוהת החברות הנ"ל שקבל את הספרים לא דרך
 חיך, אלא ישר מביה-ההוצאה, ולפיכך שנחםם נהניט: המוציאים לאור רואים ברכת

על שאר ספרי שקספיר נפרטם הודעה סיוחדת בשעת.
 סלבר זאת יסרנו בארץ ישראל מחלקת קבועה לשם הוצאת ספרינו, שתוציא לאור
 בכל שנה ושנה ספרים מטבת הספרות הבלטריסטית העולמית. על אודות המפעל הארץ-
 ישראלי הזה התפרטס מודעה סיוחדת.
 הוצאת שטיבל בברלין ננשה כטו כן למיים חרפטס הספרים שלא נגמרו עד עתה
 בתוצאת שטיבל: יון כריסטוף לרוסן רילן, מלחמת וסלוול לסולטסוי, האהים
קיסובי לרוססויבסקי וגל.
התקופות ליד, אייליאט חלק א', ו גורגיאט לאפלטון וגמר ספר יון כריסטוף
 יצאו בסוף שנה 1927. התקופות ל"ה - מצא בניסן חרפ"ח למלאת עשר שנים לצאת
 התקופות הראשונה בטוסקבה.
 סטורו-ספרים זו שטצא לאור בטסך שנת 1928 בודר לו כל חוזם ספרים כפי רצונו
 במחיר של שנים עשר דולר וחצי ומשלם רק שבעה דולרים וחצי. הסכום הנ"ל שטחלם
 בטני שעורים: ארבעה דולרים עם החחיתה, והטאר לאור קבלת הספר הראשון לפי
 הזמנתו.
 הקוראים עבריים והחזרים לגורל ספרותנו יעטרו על השיבוהת של תודנתו שאצגנו
 לנו. טמת מסור חברי בידים העברי עצמו. ראשים אנו לקוות ולדרוש טכל
 הקוראים עברית, וביחוד טכל עטקני התרבות שלנו, שיבואו לנו לעזר וימצאו לנו
 סוכנים בכל העולם שיתנו יד למפעלנו.

Handwritten signature and initials
 +-----+
 א-13 ב

הכתבת לכל עניני המערכת והדפוס יטטרציה:

STYBEL-VERLAG. G.m.b.H. Berlin-Charlottenburg, Dahlmannstr. 5.

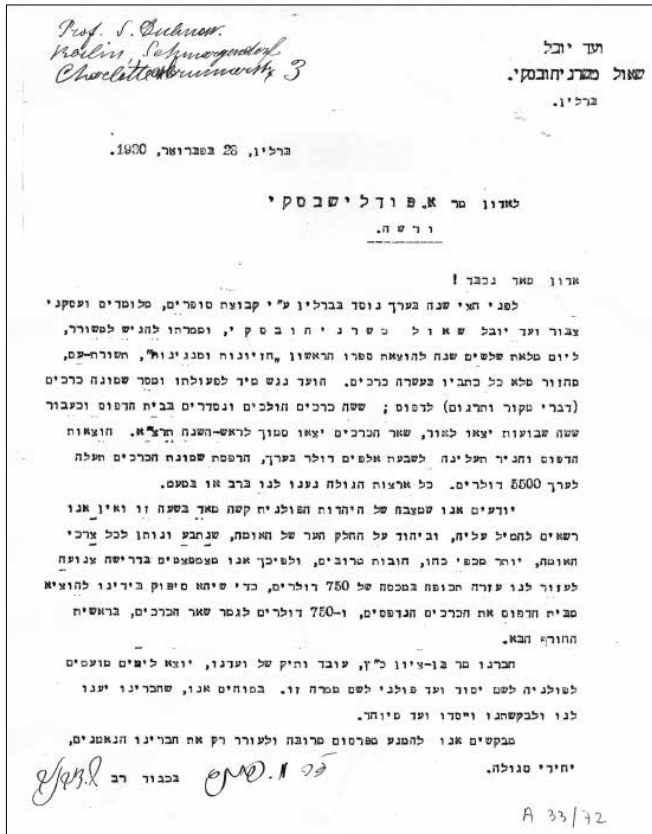

שאלו טשרניחובסקי בשנות העשרים

שכנותם מפקפקת). פרישמן היה אז דמות פופולרית, חביבו המובהק של שטיבל וחולה ששנותיו ספורות. בעקבות ה'מכתב למערכת' שכתב כ"ץ בעניין זה (בעיתון שהוא היה עורכו!) הוא הואשם כמעט ברצח הסופר והמתרגם הדגול וסולק ממערכת הוצאת שטיבל.²⁴ עם השנים, כאשר נפגשו כ"ץ וטשרניחובסקי בשנות העשרים בברלין והאחרון נחשף לפני כ"ץ בחולשתו הילדית נוכח מו"לים שעשקו אותו ובחוסר אוניו להתפרנס כראוי, התחקה בו הנכונות לתמוך בו ולגונן עליו. החומרים הארכיוניים והמחקר שכבר נעשה מאששים במידה רבה את תיאורו של כ"ץ לגבי התפקיד המשמעותי שמילא בחיי טשרניחובסקי: הוא האיש שהיה כנראה הכוח המניע בהוצאת "מהדורת היובל" בת עשרת הכרכים של טשרניחובסקי, במטרה ליצור למשורר-מתרגם מחזאי מקור הכנסה שוטף.²⁵ גם היוזמה לחידוש הוצאת שטיבל מטרתה העיקרית הייתה, מבחינתו של כ"ץ, ליצור מקום עבודה נושא משכורת קבועה לטשרניחובסקי.²⁶ במכתבי כ"ץ לאברהם פודלישבסקי, ראש המשרד הארץ-ישראלי בוורשה, שבהסדר אתו הייתה תלויה במידה רבה האפשרות לשקם את הוצאת שטיבל ב-1927, מודגש ש"אני אינני מצדד בזכותו של שטיבל, ולהיפך אני מכביד עליו [=מגנה אותו?], אבל רוצה אני לחדש את ההוצאה הגדולה לטובת הסופרים העבריים, ובייחוד לטובת טשרניחובסקי, שמבלעדי זה צריך [=נידון] לגיוע ברעב (כלו כל האמצעים!), וגם שלא יהיה סקנדל לאומי".²⁷ גם מכתבי כ"ץ לטשרניחובסקי מן השנים שבהן עבדו יחד בהוצאת שטיבל המחודשת²⁸ וערכו במשותף את התקופה – טשרניחובסקי ערך את מדור הספרות היפה וכ"ץ את מדור הפובליציסטיקה – מעידים על דאגה כנה לשלומם ולרווחתו של טשרניחובסקי, שסבל מקשיים כלכליים. אלה התמשכו גם כשקיבל שכר קבוע וסביר, מחמת הצורך לפרנס את בתו שלמדה בפריס ואחר כך גם את אשתו, שהצטרפה אליה.²⁹ במישור הרגשי ניכרה דאגה זו גם בשנים מאוחרות יותר, כאשר בשש-שבע שנותיו האחרונות, עד סמוך למותו, חי טשרניחובסקי ברח' אחד העם 89 בתל-אביב, סמוך לבניין שבו גר כ"ץ.³⁰

ישראל ערב מלחמת העולם הראשונה (הוא שילב במסע הכלולות שלו עשייה למען מיזם של תרגום והוצאה מחדש של מבחר הפילוסופיה היהודית בימי הביניים),¹⁴ והיא שדחפה אותו לעמוד על ערשה של הוצאת שטיבל – המיזם המו"לי החשוב ביותר והמרחיק לכת ביותר בהשלכותיו בתולדות הספר העברי המודרני.¹⁵ בשנות העשרים של המאה העשרים נדד כ"ץ מרוסיה לליטא העצמאית (1921) ואחר כך לברלין (1922). הוא היה מעורב בענייני ציבור שונים, ובהם הניסיון שכשל להוציא מרוסיה את ספריית הברון גינצבורג העשירה, וב-1927 – בניסיונות השיקום של הוצאת שטיבל שהתמוטטה ושל כתב העת היוקרתי שלה התקופה, ניסיונות שצלחו חלקית ולפרק זמן מוגבל.¹⁶ כ"ץ פעל אפוא מתוך תחושת אחריות שחש כלפי העם היהודי בכלל וכלפי הדמויות המרכזיות המעצבות את תרבותו החדשה בפרט. בפרק ג בסדרת זיכרונותיו הוא מספר כי קרא את ספר שיריו הראשון של טשרניחובסקי, *חזיונות ומנגינות* (1899), כשהיה עוד בכתב יד. הוא נזדמן להוצאת תושייה שבבעלות בן-אביגדור (אברהם לייב שלקוביץ) בוורשה, וידידו של טשרניחובסקי מתקופת אודסה, שהיה מנהל ההוצאה,¹⁷ סיפר לו על לבטיו של בן-אביגדור אם להוציא לאור את הספר ועל ההקדמה שהזמין מראובן בריינין, מבקר נחשב באותה עת – כל אלה פרטים ידועים באותה עת שיכלו להגיע לאוזניו של כ"ץ גם ממקורות אחרים. לטענתו הוא נעשה ער לנוכחותו של טשרניחובסקי בספרות העברית שוב ב-1906, כאשר זה פרסם בהזמן שבעריכתו סיפור ש"הסופרים ערערו עליו מפני הראליזם שבו", אך עורך החלק הספרותי של הירחון, הסופר ישעיהו ברשדסקי, "היה מלא התפעלות מן הסיפור הזה".¹⁸ מדובר אכן בסיפור חריג שכתב טשרניחובסקי, השונה מרוב סיפוריו בכך שאינו 'סיפור זיכרון', ודווקא משום כך הוא חושף היבטים עמוקים בנפשו שלא עמדו עליהם עד היום.¹⁹ לדבריו, בשנות השלושים הוא הזכיר לטשרניחובסקי את קיומו של סיפור זה, והוא פרסם את הסיפור מחדש בגזית.²⁰ יש להניח שאת תשומת לבו של כ"ץ לטשרניחובסקי משך דווקא שיר שהוא פרסם בראשית 1917 **בהעם**, העיתון העברי שיצא במוסקבה בעריכתו – השיר "מנגינות הזמן", שאת בתיו התמימים, האופטימיים ברוח אופיינית למשורר, הוא מצטט בפרק בסדרה: "אנוכי ידעתי: בעולם הגדול / לא יחדלו חדול / הדם והדמעה לעולם, לעולם [...] / כל טיפה וטיפה לא שווא האדימה, / קדושה ותמה, / לא ניגרה בכדי [...] / בלתי אם פֶּרְצָה / בחומות העבדות [...]".²¹

אפשר להניח שערב פגישתם הראשונה של השניים²² חש כ"ץ הערכה רבה למשורר המבטא רגשות לאומיים גאים ואמונה בכוחה של האנושות לגבור על תחלואיה. לטענתו הוא היה הראשון שגייס אותו, בשליחות המו"ל אברהם יוסף שטיבל, לנטוש חלקית את עיסוקו ברפואה ולהתפנות לתרגום האפוסים ההומריים (בשונה ממה שמספר שטיבל בזיכרונותיו, המייחס זאת לעצמו ולסופר ש' אנסקי, שפעל יחד אתו).²³ עם ההיכרות הראשונית ודאי התעורר בו זיק חביבה שעל גבול אהבה שעורר טשרניחובסקי בעל המראה הגויי, עתיר התלתלים הנעריים ועבות השפם, בלב גברים רבים שסיפרו עליו זיכרונות (ואין צריך לומר בלב נשים). היה זה כ"ץ שהתייצב קבל עם בעיתון **העם** היומי לצדו של טשרניחובסקי נגד העול הבוטה שעשה לו דוד פרישמן בפרסום תרגום ה'שיר' (הפרק) הראשון של האיליאס להומרוס בכרך א של התקופה (העורך פרישמן תיקן עד לבלי הכר את תרגומו של טשרניחובסקי, ולבסוף חתם את שמו על התרגום בלוויית דברי הסבר

את הספר שאול טשרניחובסקי: האדם והמשורר (ירושלים תשי"ז); אולם מדובר בזיכרונות ידיד ותיק המעורבים בהערכות של יצירת טשרניחובסקי, אך לא בביוגרפיה מחקרית.³³ גם החומר הארכיוני הקשור בו, שלא עמד לרשות המעיינים בעת פרסום סדרת הזיכרונות של כ"ץ, התעשר מאז. כ"ץ מציין, בצדק, שטשרניחובסקי עצמו בסיפוריו, שרב בהם בדרך כלל משקל הזיכרון על מעוף הדמיון, וברשימות שכתב על אישים שונים, מספק יסוד טוב למדי לכותב הביוגרפיה העתידי שלו. הוא אף מייחס לעצמו את דחיפתו של טשרניחובסקי לכתוב את רוב סיפוריו על אודסה (סיפורים על חייו כתלמיד מסוג "אסרו פורים" והסדרה "אודסה שמתה"), העיר שבה עשה תחילה כתלמיד, כמשורר מתחיל וכפעיל ציוני (1890-1899), ובשלב מאוחר יותר כרופא וכמשורר בשיאו, בעוד סוערת סביבו מלחמת האזרחים ומתבסס המשטר הבולשוויקי ברוסיה (1918-1922). כ"ץ מייחס לעצמו גם את דחיפתו של טשרניחובסקי לכתוב את האוטוביוגרפיה שלו, מיום שהוא דחה כנראה עד לשנתו האחרונה ממש, ובסופו של דבר הספיק לתאר בה את חייו עד גיל עשר.³⁴ בשני המקרים היה העניין כרוך, מבחינתו של כ"ץ, בדאגה לפרנסתו של טשרניחובסקי לא פחות ואולי יותר מאשר בשאיפה להנציח את פרשת חייו ולצייר את דיוקנאותיהם של אישים ממעגל אנשי הספרות ועסקני הציונות שהכיר.³⁵ עם זאת, על אף ההתעשרות המסוימת שחלה עם השנים בכתבת הזיכרונות על טשרניחובסקי, ריכוז החומר הארכיוני עליו וסידורו,

מקץ כמעט שבעים שנה: מה נשתנה מאז פרסום הסדרה בפתח הסדרה "על חיי שאול טשרניחובסקי" עמד כ"ץ על ההבדלים בין המסדים לכתבת ביוגרפיות על ביאליק ועל טשרניחובסקי: "סופר שיבוא אחרי ימים רבים לכתוב ביוגרפיה על ביאליק לא ייתקל בקושי מיוחד. יהיה די חומר. מה שאין כן ביחס לטשרניחובסקי. יש חומר ביקורתי רב [...] אבל אין חומר רב על חייו [...] לעת עתה אין כמעט כל חומר בנמצא, וגם לא יהיה, אם לא יבואו הקרובים אליו ויספרו. החומר המודפס – מעט הוא". ואכן, זמן קצר לאחר מותו של ביאליק החל פישל לחובר, המבקר והיסטוריוגרף הספרות הנודע בתקופתו, לפרסם פרקים ביוגרפיים עליו, שהתפרסמו לימים כספר, אף שלחובר לא זכה להשלים את מפעלו. זיכרונות רבים התפרסמו על ביאליק, וספרים על שיחות אלו ראו אור עם השנים (ספרי אביגדור המאירי, מרדכי עובדיה, שמעון רבידוביץ'). כמו כן כונסו הרצאותיו (1935) ואיגרותיו (1938) והופיעו קונקורדציות לשירתו (תש"ך; תשל"ז).³¹ המערך הזה מקל מאוד על מיפוי נתיבי חייו והתהוות יצירתו של ביאליק.³² במקרה של טשרניחובסקי השתפר המצב במובנים מסוימים לאחר שכתב כ"ץ את סדרת זיכרונותיו עליו. סמוך למותו של המשורר ובגיליונות עיתונים וכתבי עת שציינו את ימי השנה לפטירתו או להולדתו התפרסמו לא מעט זיכרונות עליו, חלקם אמנים יותר וחלקם פחות. יוסף קלוזנר, ידידו של טשרניחובסקי והמקדם הגדול של פרסומו מאז בא כנער לאודסה ללמוד והשתלב שם בחוגים ציוניים, פרסם

הסתייע בשירותיו הטובים של סבי, קדיש יהודה סילמן, שהיה סופרו של הזמן בארץ ישראל, כמצוין כמה פעמים בזיכרונות אלה.

15 השותפות בהקמת הוצאת שטיבל היא גם שיצרה את הקשר הראשוני האישי בין כ"ץ לטשרניחובסקי ב־1917. ראו שם, עמ' 97-99, וביתר פירוט בסדרה בת ארבעה פרקים שפרסם בהצפירה המחודשת, "כעבור תקופה – קצת זיכרונות למלאת עשר שנים לייסוד 'הוצאת שטיבל'", 25.2.1927-11.2.1927; "על חיי שאול טשרניחובסקי", הזמן, 21.1.1944, פרקים ה'רזו. על אברהם יוסף שטיבל ומפעלו ראו הביוגרפיה המפורטת שכתבה ד' עמיחי־מילין, **אהבת אי"ש**, ירושלים תשס"א (להלן: עמיחי־מילין, **אהבת אי"ש**). בספר זה מצטייר כ"ץ כאחת הדמויות הראשיות בשלבי נסיקתה הראשונים ולאחר מכן בניסיונות שיקומה של ההוצאה בברלין בשנות העשרים המאוחרות.

16 "על חיי שאול טשרניחובסקי", הזמן, 24.3.1944-3.3.1944, פרקים כא-כו; עמיחי־מילין, **אהבת אי"ש**, פרקים ט-י.

17 האיש היה א' סגל, סופר צעיר שמת בדמי ימיו. בשנת 1900 יצא לאור תרגומו **לשירים בפרוזה** מאת טורגנייב.

18 "על חיי שאול טשרניחובסקי", הזמן, 14.1.1944, פרק ג.

19 הסיפור פורסם בשני המשכים **בהזמן** היומי (פטרבורג) בשני המשכים, 17.7.1906 ו־18.7.1906, בחתימת 'בן־גוטמאן' (שמו של אבי המשורר היה גוטמן, וטשרניחובסקי חתם בשם עט זה גם על כמה פרסומים אחרים שלו – למשל, 'גורדון בתור ממשל', **השילוח**, כרך יג, חוברת ג, אדר תרס"ד, ע' 244-251. הופעה ראשונה זו של הסיפור אינה מצוינת ב**שאל טשרניחובסקי: ביבליוגרפיה**, בעריכת זיוה גולן וחביבה יונאי, ירושלים ותל אביב תשמ"א. **גזית**, כרך א, חוברת ב, אדר תרצ"ב (פברואר 1932), עמ' 12-14.

20 "כ"ץ זכר משום מה" ("על חיי שאול טשרניחובסקי", 21.1.1944, פרק ה) **שבהעם** פרסם טשרניחובסקי את הסונטה הראשונה מתוך "סונטות עכו"ם" – "עוד יש בשדה מואב ויהודה", סונטה שפורסמה ב**התקופה**, ב, ניסן-סיוון תרע"ח, עמ' 529-531.

22 הפגישה הראשונה בינו לבין טשרניחובסקי התקיימה 18 שנה לאחר צאת ספרו הראשון של טשרניחובסקי ושנים לאחר שמעמדו היה מבוסס לא רק בקהל הצעירים אלא גם במה שנחשב למסד הספרותי (**שירים**, ספר שיריו השלישי, יצאו לאור בתרע"א [1911] בהוצאת **השילוח**, ומהדורה שנייה ומורחבת שלו יצאה בתרע"ד [1914] בהוצאת מוריה שייסד ביאליק).

23 בנדון זה יש אי־התאמה מסוימת בין זיכרונותיו שלו לזיכרונותיו של שטיבל. לפי האחרון (אברהם יוסף שטיבל, "שתי פגישות – הפגישה הראשונה", **הרופא העברי**, שנה יז, חוברת א [1944], עמ' 117-118), הפגישה שבה ניסה לשכנע לראשונה את טשרניחובסקי להתפנות לתרגום **האיליאס** וה**אודיסאה** נערכה בפטרבורג־פטרבורג בסתיו 1916 והוא הביא אליה את דוד פרישמן, העורך הראשי של ההוצאה העומדת לקום, ואת הסופר והמתחאי אן-סקי. הפגישה מתוארת כראשונית וכמכרעת, בעיקר בזכות אן-סקי, שהרוסית הטובה שלו קירבה בינו לבין טשרניחובסקי; כ"ץ אינו נזכר במאמר זה כלל. לעומת זאת, כ"ץ בזיכרונותיו (**על עיתונים ואנשים**, עמ' 97-100; "על חיי שאול טשרניחובסקי", הזמן, 21.1.1944, פרקים ה-ז) טוען שנשלח באופן ראשוני על ידי שטיבל לפטרבורג בפברואר 1917, יום לפני פרוץ המהפכה, כדי לשכנע את המשורר, שהייתה לו אז מרפאה מצליחה בשכונה לא־יהודית בעיר, להתפנות לתרגום **האיליאס** וה**אודיסאה**.

24 "כ"ץ סיפר על הפרשה בפרטות בהזדמנויות ובתקופות שונות. ראו בעיקר, "כעבור תקופה: קצת זכרונות למלאת עשר שנים להוצאת 'שטיבל' [ד] על איליאס בתרגומו של טשרניחובסקי ותקונו של פרישמאן", **הצפירה**, 25.2.1927; "על חיי שאול טשרניחובסקי", הזמן, 21.1.1924, פרק ז. ראשיתה של היוזמה במפגש בבית משפחת גרינגרד (Grüngard) בברלין ב־1926, בהשתתפותו של נחום סוקולוב, שם הוקם ועד יובל לרגל מלאת חמישים שנה לטשרניחובסקי. ראו מאמרה של בת המשפחה, A. Feinberg, "Wir laden Sie höflich ein": The Grüngard Salon and Jewish-

פרסום פרקי ה"מעין אוטוביוגרפיה" שלו ומציאותם של סיפורים בעלי אופי אוטוביוגרפי שכתב, אבחנו של כ"ץ לגבי הבעייתיות שבכתיבת ביוגרפיה עליו – בהשוואה לביאליק וגם בהשוואה לבני תקופתו האחרים, עגנון וברנר, שזכו שייכתבו עליהם ביוגרפיות למדניות ומפורטות – נותר תקף. לא יצאו ספרי שיחות עם טשרניחובסקי או זיכרונות מקובצים, איגרותיו לא כונסו, ומאמריו והרצאותיו בנושאי ספרות נאספו רק בחלקם בקובץ **שאל טשרניחובסקי: מחקרים ותעודות**.³⁶ הסיבות לכך נעוצות לא רק ביחס הציבור לטשרניחובסקי, אלא גם באישיותו של המשורר עצמו – ועל כך יורחב בביוגרפיה של המשורר שאני מקווה להשלימה.

הערות

- 1 ב"צ כ"ץ, **זיכרונות**, תרגום וערך ב' קרוא, תל־אביב תשכ"ג.
- 2 הנ"ל, **על עיתונים ואנשים**, תל־אביב 1983 (להלן: כ"ץ, **על עיתונים ואנשים**).
- 3 הנ"ל, "חרב הנקמה", הזמן, 29.11.1942.
- 4 הנ"ל, "בין שני אבריי השירה העברית", שם, 22.10.1943.
- 5 השו"ו הנ"ל, **על עיתונים ואנשים**, עמ' 37-48; מחקרה היסודי של נ' גוברין, "האמת היא בשבילו הסנסציה הגדולה ביותר: בן ציון כץ, עיתונאי לוחם", **קשר**, 38 (2009), עמ' 100-107; על פעולתו העיתונאית ראו א' ליטאי, "בן ציון כ"ץ העיתונאי (ליובלו השבעים)", **ספר השנה של העיתונאים**, תל אביב תש"ז, עמ' 247-251. כ"ץ ערך גם עיתון קצר ימים באידיש, שיצא בוילנה בשם **די צייט**, 1906; ראו על כך נ' כהן, "בן ציון כ"ץ ואידיש", **קשר**, 38 (2009), עמ' 117-119.
- 6 במכתביו של טשרניחובסקי לאהובותיו בשנים 1929-1935, שבהם הוא מרבה לדווח על חיי היום־יום שלו ועל פרסומו הספרותיים, כ"ץ נזכר לעתים, אך לא כדמות מרכזית שנועה לה ערך רגשי רב.
- 7 Daugai, Daugi. בילדותו של כ"ץ חיו בה בערך 450 יהודים מתוך אוכלוסייה כוללת של כ־1,200 איש.
- 8 בזיכרונותיו אין כל ממד של אינטרוספקציה. הם עוסקים רק במעשיו על רקע קורות התקופה ולעתים בהכרעות מוסריות שקיבל.
- 9 אב"א אחימאיר אפיין יפה את יהודי אזור זה במאמרים שונים על טשרניחובסקי, כ"מ"שורר ילדות היחיד והלאום", **המשקיף**, 27.11.1942. תיאור משעשע של ההווה בכפר הולדתו של טשרניחובסקי אפשר למצוא במאמרו של ישראל טריווש, שביקר במקום בשנות התשעים המאוחרות של המאה התשע־עשרה, "ככפר מולדתו של המשורר", **הבוקר**, 22.10.1943. על התפתחותה ההיסטורית והדמוגרפית של יהדות זו, ראו МАРКУС КАГАН, **ЕВРЕИ-ЗЕМЛЕДЕЛЬЦЫ В НОВОРОССИЙСКОМ КРАЕ: ИСТОРИЧЕСКИЙ ОЧЕРК. САНКТ-ПЕТЕРБУРГ 1880**.
- 10 אפשר לעמוד על כך מן ההערות הספרותיות המעטות המופיעות בזיכרונותיו ובסדרת המאמרים "על חיי שאול טשרניחובסקי". טשרניחובסקי עצמו העיר לו בעניין זה בעת הוויכוח ביניהם על פירוש שירו של ביאליק, "ראיתכם שוב בקוצר ידכם". ראו כ"ץ, **על עיתונים ואנשים**, עמ' 148-150; הנ"ל, "על חיי שאול טשרניחובסקי", הזמן, 21.4.1944, פרק לב (להלן: כ"ץ, "על חיי שאול טשרניחובסקי").
- 11 הפרשה הידועה בהקשר זה היא הפרסום הנועז של "בעיר ההריגה" של ביאליק בעיתון **הזמן**, בכסות הכותרת, לצורך הצנוזורה, "משא נמירוב" – כביכול נכתב השיר על גזירות ת"ח ות"ת בפרעות חמילניצקי. ראו **על עיתונים ואנשים**, עמ' 43-48.
- 12 כ"ץ, **על עיתונים ואנשים**, עמ' 75-79.
- 13 שם, עמ' 87-97.
- 14 מיום שלא צלח בסופו של דבר. ראו שם, עמ' 80-85. אגב, במסעו זה הוא

- פרק מב), אך טשרניחובסקי הפטיר ביומנו במהלך המשפט שהרוויזיוניסטים הם שהביאו על עצמם את אסונם. כוונתו, יש להניח, הייתה לדיבוריהם הרמים ולאיומים שנשמעו מכיוונם ערב רצח ארלוזורוב.
- 31 ח"נ ביאליק, **דברים שבעל פה**, תל-אביב 1935; הנ"ל, **אגרות חיים נחמן ביאליק**, מכונסות ומסודרות בצרוף הערות מאת פ' לחובר, כרכים א-ה, תל-אביב 1938; **קונקורדנציה לשירת ח"נ ביאליק**, מאת א' אבן-שושן ו' סגל, ירושלים תש"ך; א' ציפר, **קונקורדנציה לשירת ביאליק**, תל-אביב-יפו תשל"ז.
- 32 ביוגרפיה-דיוקן מעניינת שלו כתב א' הולצמן, **חיים נחמן ביאליק**, ירושלים 2009.
- 33 קלוזנר פרסם חלק מזיכרונות אלה במאמריו הרבים על טשרניחובסקי בכתבי עת ובאופן מרוכז יותר בספרו **יוצרים ובוניים**, כרך ב, ירושלים תר"ץ.
- 34 פרקי האוטוביוגרפיה הזאת פורסמו, בלוויית הערות, בקובץ **שאל טשרניחובסקי: מחקרים ותעודות**, בעריכת ב' ערפלי, ירושלים 1994 (להלן: ערפלי, **מחקרים ותעודות**). טשרניחובסקי הכין ברוסית ראשי פרקים להמשך האוטוביוגרפיה, אך לא הספיק לפתח אותם.
- 35 כ"ץ, "איך 'כתבו' ביאליק וטשרניחובסקי את האוטוביוגרפיה שלהם", "חיי שאל טשרניחובסקי", **הזמן**, 7.1.1944, פרקים א-ב.
- 36 ערפלי, **מחקרים ותעודות**.

- Zionist Sociability in Berlin in the 1920", in V. Dohrn & G. Pickhan (eds.), *Transit und Transformation*, Göttingen 2010, pp. 246-247. השו"ץ (שנמנה עם ועד היובל הברלינאי, יחד עם מאיר פינס, ש' ויינברג, יעקב קלצקין ושמעון רבידוביץ'), "על חיי שאל טשרניחובסקי", 11.2.1944, פרק טו.
- 26 כ"ץ, **על עיתונים ואנשים**, עמ' 138-142; הנ"ל, "על חיי שאל טשרניחובסקי", 25.2.1944, פרקים יט-כא.
- 27 כ"ץ לפודלישבסקי, 8.10.1927, ארכיון אברהם פודלישבסקי, אצ"מ A33 (75). מצוטט אצל עמיחי-מיכלין, **אהבת אי"ש**, עמ' 272. גם במכתבים נוספים של כ"ץ לפודלישבסקי, המצויים בארכיון הציוני המרכזי, ומפצירים בו להשפיע על ההנהלה הציונית להקל מעט בדרישתה משטיבל לסלק מיידית את חובו לה, מודגש עד כמה היה טשרניחובסקי תלוי בכספים שקיבל משטיבל (על חשבון תרגומיו) ועד כמה סיוע לשטיבל יהיה בגדר סיוע גם למשורר (ולאחרים, דוגמת אלמנתו של הסופר מיכה יוסף ברדיצ'בסקי).
- 28 הוצאת ילקוט הברלינאית של האחים כהן פרשה עליה את חסותה.
- 29 מכתבי כ"ץ לטשרניחובסקי בארכיון גנזים, 1-9/04/9, 1-9/05-9 ועוד. המכתבים ללא תאריך מדויק – כנראה מסוף 1927 וראשית 1928.
- 30 הרוח הלאומית הייתה משותפת להם. שניהם חתמו על כרוז שמחה על האשמת סטבסקי ברצח ארלוזורוב (ראו "חיי שאל טשרניחובסקי", **הזמן**, 19.5.1944,